

A magyar őstörténet muszlim forrásai

Kmoskó Mihály

Mohamedán írók a steppe népeiről I/1.

Szerkesztette: Zimonyi István.

Magyar Őstörténeti Könyvtár, 10.

Budapest, Balassi Kiadó, 1997. 218 o.

A magyar őstörténet és a honfoglalás korának muszlim forrásai iránt Magyarországon a századfordulón nőtt meg az érdeklődés. Ekkor jelent meg egy jórészt kétnyelvű szövegeket tartalmazó gyűjtemény, *A magyar honfoglalás kútjúi (MHK)*,¹ amelyben a muszlim szerzők művei Kuun Géza fordításában és jegyzetivel² kerültek kiadásra. Ezt a munkát azonban már nem sokkal a megjelenése után súlyos kritika érte a muszlim szövegek közlésével kapcsolatban.³ Mára pedig ezek a fordítások, illetve szövegközlések az új kéziratok felbukkanása miatt is elavultak.

Az ötvenes években jelent meg Györfly György szerkesztésében *A magyarok elődeiről*

és a honfoglalásról címet viselő kötet (MEH).⁴ Ebben a magyarság korai történelmére vonatkozó legfontosabbnak ítélt forráshelyek magyar fordításai találhatóak. Györfly – jórészt a korlátozott lehetőségek miatt – szakított a kétnyelvű kiadással, és nem törekedett teljességre sem. Maga a szerkesztő is c munkát az MHK „rövid, népszerű változatának”⁵ tekintette, melyben a muszlim források Czegléd Károly fordításában kerültek közlésre. Czegléd, aki Kmoskó Mihálynak a két világháború között készült, de kéziratban maradt munkáját jól ismerte,⁶ már annak figyelembevételével készítette el fordításait. Ez a kötet 1958-at követően még kétszer került kiadásra (1975², 1986³), és a legelterjedtebb forrásgyűjteménnyé vált.

Az 1970-es években Czegléd Károly kísérletet tett egy új forráskiadvány megjelenítésére, amelyben a muszlim szerzők műveinek gondozását maga vállalta.⁷ Szándéka szerint ez a munka hat kötetes lett volna, a túlzott tervek (például a szövegek kétnyelvű kiadása, egyes források esetén fényképmásolatok közzététele, a források rendkívül széles köre stb.) azonban azt eredményezték, hogy a vállalkozás kudarcba fulladt, és egyetlen kötet sem készült el.

Legutóbb Szegeden, Kristó Gyula szerkesztésében látott napvilágot *A honfoglalás korának írott forrásai* című kötet (HKIF)⁸ az-

¹ Szerkesztette: Pauler Gyula–Szilágyi Sándor. Budapest, 1900.

² Zimonyi hívta fel a figyelmet arra, hogy ehhez a munkához Kuun segítséget kért a kor kimagasló képességű magyar orientalistájától: Goldziher Ignáctól. Goldziher a naplójában említést tett arról, hogy Kuun Géza 1900-ban „ismét” levelezett vele, amikor a Tibetre vonatkozó muszlim forrásokból készített gyűjteményt (Goldziher I. Napló. Budapest, 1980. 270.) (a továbbiakban: Goldziher). Ez valószínűsíti, hogy Kuun az MHK számára készített fordításainál is konzultált Goldziherrel (Zimonyi István. Kmoskó Mihály és a magyar őstörténet. Őstörténet és nemzetudat 1919-193. Szerkesztette: Kincses Nagy Éva. Szeged, 1991. 91.) (a továbbiakban: Zimonyi). Ezt támogatja az is, hogy Goldziher maga is barátai közé sorolja naplójában Kuunt (Goldziher 278., 286.).

³ Marquart, J.: Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903.; Kmoskó M.: Gardži a törökökről. Századok, 1927. 150-151. (a továbbiakban: Kmoskó)

⁴ A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Szerkesztette: Györfly György. Budapest, 1958.

⁵ MEH 5.

⁶ Czegléd, Károly: Monographs on Syriac and Muhammadan Sources in the Literary Remains of M. Kmoskó. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, 1954. 19-91.

⁷ Czegléd K.: A magyar őstörténelem írott forrásainak készülő új kiadásáról. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerkesztette: Bartha Antal, Czegléd Károly, Róna-Tas András. Budapest, 1977. 323-325.

⁸ A honfoglalás korának írott forrásai. Szerkesztette: Kristó Gyula. Szeged, 1995. E kötetnek a folytatása is megjelent 1999-ben Szegeden Az

zal a céllal, hogy az új eredmények felhasználásával mindenki számára elérhető formában közölje a forrásokat, mintegy „leváltva” ezzel a korábbi munkákat. A *HKIF* – akárcsak a *MEH* – a szöveghelyeknek csak a magyar fordítását hozza, a közölt kútfők száma azonban jóval meghaladja a korábbiakat. A kötetben a muszlim forrásokat Zimonyi István gondozta. A fordítások – más kutatók, például Blaskovics József, Czeglédy Károly, Elter István, Ivanics Mária, Zimonyi István mellett – nagyrészt Kmoskó Mihály munkái. Itt kerültek először publikálásra olyan szemelvények, amelyek teljes terjedelmükben abban a sorozatban jelennek meg, amelyek darabja a recenzált kötet.

Kmoskó Mihály (1876-1931) a dualizmus és az első világháború utáni korszak jelentős magyar orientalista volt. Tanulmányokat folytatott Bécsben, Bejrutban, Palesztinában, Londonban és Párizsban. Szakterületén belül főképpen ószövetségi szentírásstudománnyal, ékirodalommal, óskeresztény szír és középkori arab irodalommal foglalkozott. 1907-ben a budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem magántanárává, majd Berger János halála után az Ószövetség és Héber Nyelv Tanszék vezetőjévé nevezték ki. 1914-ben innen került a Hittudományi Karon működő Keleti Nyelvek Tanszéknek az élére. Az I. világháború alatt és azt követően nem idegenkedett a politikai szerepvállalástól sem. 1916-ban Kis-Ázsiában és Palesztinában járt, és a központi hatalmak oldalán harcoló Török Birodalomban katolikus misszionáriusi munkát vizsgálta. A Tanácsköztársaság idején az 1918-19-ben a Hittudományi Kar dékánjaként is dolgozó Kmoskó tartva attól, hogy mint antiszemita érzelmű személyt⁹ felelősségre vonják, elhagyta hivatalát. Goldziher Ignác halála után (1923) a Bölcsészeti Karon működő Keleti Nyelvek Tanszékének az élére került, és még ugyanabban az évben a Magyar Tudományos

államalapítás korának írott forrásai címmel (szerkesztette: Kristó Gyula).

⁹ Legjellegzetesebb terméke ilyen irányú munkásságának a *Zsidó lélek – sémi lélek* című cikksorozata, amely 1918-ban a *Cél* című folyóiratban jelent meg.

Akadémia levelező tagja lett. 1931. április 8-án érte a halálát.¹⁰

Az I. világháború elvesztése és a trianoni béke sokkhatásként érte a magyar társadalmat. Ami azonban politikai értelemben katasztrófa volt, az a tudomány számára új kihívást jelentett. Hóman Bálint bírta rá Kmoskót, hogy készítse el a honfoglalás előtti magyarságra vonatkozó muszlim források modern fordítását.¹¹ A munkát Kmoskó el is végezte, de halála megakadályozta a mű megjelenését. A II. világháború utáni magyar politikai helyzetben pedig az antiszemita cikkeket is publikáló szerző munkája nem talált kiadóra.

Az, hogy most egyáltalán megjelenhetett, a *Magyar Őstörténeti Könyvtár* sorozat szerkesztőjének, Zimonyi Istvánnak az érdeme, aki a fordításokat tudományos szempontból értékelve – felretelve a szerző politikai nézeteit – a méltatlanul kéziratban hagyott művet sajtó alá rendezte.

A szóban forgó munka – akárcsak a *MHK* és a *MEH* – tág értelemben, a kelet-európai steppén és annak környezetében élő népekre vonatkozó források feldolgozását tűzte ki céljául. Ez alapján lehetőség lesz arra, hogy a magyarokra vonatkozó források mellett a szomszédságukban élő népekre (ruszok, szlávok, bizánciak stb.) vonatkozó adatok is bekerüljenek a magyar tudományos köztudatba. Kmoskó Mihály fontosnak tartotta, hogy a forrásokból a magyarokra vonatkozó részek ne kiemelve, hanem a tágabb szövegkontextusban meghagyva ke-

¹⁰ Mindaddig a legteljesebb életrajzi összefoglalás Pataky Arnold tollából jelent meg (Emlékszó Kmoskó Mihály rendes tag felett. A Szent István Akadémia Emlékszédei. II. kötet 6. szám. Budapest, 1937.). Rövid munkája azonban bibliográfiai adatok terén több pontatlanságot is tartalmaz. Az általa idézett cikkcíme helyesen: *Sémi lélek – zsidó lélek* (7, 9) helyett *Zsidó lélek – sémi lélek*, *A sémi népek ősvallása* (8) helyett *A sémi népek ősvallásának főbb problémái*, *A Commissio Biblica döntvényei a Genézis három első fejezetének értelmezéséről* (9) helyett *A «Commissio Biblica» döntvényei a Genézis első három fejezetének értelmezéséről*, *Hol fekiüdt a paradicsom?* (9) helyett *Hol volt a Paradicsom?*

¹¹ Zimonyi 91.

rüljenek kiadásra.¹² Módszerének helyességét az idő igazolta. A magyar őstörténet majd minden területén csak az analógiák, a más, a magyarság környezetében élő vagy a magyar néphez hasonló gazdasági, társadalmi formációban élő népekre vonatkozó forrásanyag ismeretében léphetett előre a kutatás. Mivel a korszerű szövegkiadások szükségtelessé tették, e munka sem vállalkozott az eredeti szövegek kritikai kiadására, és csak azok fordításait közli.

Nemcsak a publikálás szempontja teszi igen jól használhatóvá e sorozatot, hanem a források mennyisége is. Azt, hogy mennyivel bővebb a korábban magyarul megjelent hasonló feldolgozásokhoz képest, jól mutatja a közölt szerzők, illetve művek száma. Kuun munkája hét muszlim szerző műveiből tartalmaz részleteket, Czeglédy ezek közül öt forrásból fordított újra részleteket. A *HKÍF*-ben majd negyedszáz muszlim forrás fordítása található, amelynek közel fele Kmoskó munkája. A most megjelent kötetrel elkezdődő sorozatban Kmoskó Mihály közel negyven szerző (illetve mű) szövegéből válogatva, ezer oldalt meghaladó fordítása kerül kiadásra. A fordításokhoz csak ebben a kötetben közel 900 jegyzet tartozik.

A kötet legnagyobb „hibája”, hogy – tudománytól távol álló okok miatt – nem jelenhetett meg korábban. Mára ugyanis credményei bizonyos források esetében korrekcióra szorulnak. A Kmoskó Mihály halála óta eltelt több mint fél évszázadban nem kevés, a magyar őstörténet számára is nagy jelentőségű kézirat került publikálásra (pl.: Hudúd al-Álam, Marvazi, Ibn Hajján). Ez szükségessé tette, hogy a szerkesztő az új credményeket a jegyzetekben jelezze. Emellett a kézirat Kmoskó halálakor még nem volt nyomdakész állapotban. E két ok a szerkesztő munkáját nagyban nehezítette. Zimonyi István állította össze a fejezetek sorrendjét, a szövegben szereplő régics formákat javította, ellenőrizte a szöveg átírásait, és kijavította a kisebb elírásokat. Az adatokat a Kmoskó által használt átírási rendszerrel a ma használatos nemzetközire írta át. A kézirat lezárulta után megjelent legfontosabb

szakmunkákat lábjegyzetben külön jelöli annak reményében, hogy ezzel csökkenti a kézirat lezárulta és a kiadás között eltelt sok évtizednyi úrból adódó problémákat.

A kötet Zimonyi István előszavával kezdődik, amelyben bemutatja Kmoskó Mihály hagyatékát, és vázolja a kiadás során felmerült nehézségeket. Maga a recenzált kötet három részből áll. Az elsőbe az általános tudnivalók és a régi arab bibliográfiai művek ismertetése került. A második rész a tárgyalandó muszlim szerzők bemutatását tartalmazza. A harmadik pedig maga a szövegek közlése. E kötetbe Ibn Hordádzbeh, Muszlim ibn Abi Muszlim al-Dzsarmi, Szallám tolmács, Ibn al-Fakih al-Hamadani, Kudama, Ibn Ruszta és Harun ibn Jahja beszámolóinak vonatkozó részei kerültek.

Jól használható és magyar nyelven hiányt pótló a szerzők részletes bemutatása. A *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I:2*¹³ és Oldal Katalinnak a perzsa történeti forrásokat átfogó munkája,¹⁴ mivel jegyzetként kerültek kiadásra, nem terjedtek el széles körben. A magyar medievisztika nagy vállalkozása, a korszakot részletesen átfogó magyar szaklexikon, a *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*¹⁵ pedig csak azokat a szerzőket, illetve műveket tárgyalja, amelyek a magyarsággal közvetlenül kapcsolatba hozhatók.

Kmoskó nemcsak fordításokat adott, hanem a kísérőszövegekben, jegyzetekben a forrásértékükre is részletesen kitért. Ezek között különösen érdekes a Dzsahjáni-hagyománnyal kapcsolatos véleménye. E kérdésnek korábban már több tanulmányt is szentelt.¹⁶

¹³ A Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I:2. Szerkesztette: Hajdú Péter., Kristó Gy., Róna-Tas A. Budapest, 1976.

¹⁴ Oldal Katalin.: Bevezetés a perzsa történeti forrásokba a Számánidáktól a mongol korig (X-XV. sz.). Szeged, [1987]

¹⁵ Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Főszerkesztő: Kristó Gyula. Szerkesztette: Engel Pál, Makk Ferenc. Budapest, 1994.

¹⁶ Kmoskó 149-171; Mohammed Al-^cAufi anekdotagyűjteménye negyedik részének XVI. fejezete. Történelmi Szemle, 1929. 14-54.

¹² Zimonyi 91-92.

Kmoskó Dzsajhání név alatt három személyt különböztet meg. Abu-Abdalláh Muhammad ibn Ahmad al-Dzsajhání-t, az apát (továbbiakban Dzsajhání néven őt nevezem); a fiát, Abu-Áli Muhammad ibn Muhammad al-Dzsajhání-t és az unokát, Abu-Abdalláh Ahmad ibn Muhammad al-Dzsajhání-t. Mindhármán a számánida emírek mellett miniszteri tisztet töltöttek be. A magyarokra vonatkozó részletek Dzsajhánínak a *Kitáb al-masálik wa-l-mamálik* című földrajzi munkájában található, amely azonban eddig még nem került elő. A mű tartalmát a belőle idéző muszlim írók műveiből rekonstruálhatjuk. A magyar kutatók jórészt Czeglédy Károly nézetét fogadták el, aki azon az állásponton volt, hogy Dzsajhání eredeti műve a Kárpát-medencében élő magyarságról már nem tartalmazott információkat.¹⁷ Ezt az álláspontot a nem arabista kutatók jó része is osztotta.

Kmoskó ezzel szemben úgy vélte, hogy Dzsajhánínak tudomása volt a 895 utáni viszonyokról is, és tudósításának egyes részletei a Kárpát-medencére vonatkoznak. Ezt támogatja, hogy a számánida államnak létérdeke volt, hogy a steppe népeiről – amennyire csak lehet – naprakész információval rendelkezzen. Ez azt eredményezte, hogy a Dzsajhání művének forrásául szolgáló 9. századi viszonyokra vonatkozó leírásba (amit Kmoskó X-nek nevez) Dzsajhání saját korának, a 10. századnak megfelelő információkat is beleillesztett. Így került a szövegbe az Almis volgai bulgár uralkodóról szóló beszámoló, aki Ibn Fadlán 922-23-as útja előtt a muszlim világban aligha lehetett ismert. Ez alapján azonban a magyarokra vonatkozó rész felső kronológiai határát nem kell szükségszerűen a 9. század vé-

génél meghúznunk. Ha ennek tükrében megvizsgáljuk a magyarokra vonatkozó tudósítást, akkor észrevethetünk olyan részleteket, amelyek a szövegösszefüggést megbontó nyilvánvaló betoldások. Kmoskó feltételezi, hogy ezek között a kárpát-medencei magyarságra vonatkozó információk is találhatóak. Ilyen lenne a magyarok lakhelyének leírásakor említett fás, nedves területek, a szlávok magyarok általi rendszeres adóztatása, a magyarok szántóföldjeinek említése és a magyarok területén lévő két folyó szerepeltetése, amelyeket a Dunával, illetve a Tiszával azonosított.

Kmoskó nézete az újonnan megjelent szakmunkákban is nagy figyelmet kapott.¹⁸ Anélkül, hogy a kérdésben állást foglalnánk, megállapíthatjuk, hogy Kmoskónak a Dzsajhání-hagyománnyal kapcsolatos régi-új nézetei¹⁹ jelentősen módosíthatják a magyarság 9-10. századi történelméről alkotott képet.

Kmoskó Mihály ezen munkája minden bizonnyal a magyar őstörténet legtöbbet forgatott forrásgyűjteményévé fog válni. Dicséret illeti a kiadót is, aki az avar történelemre vonatkozó forrásgyűjtemény²⁰ mellett ezt a hiánypótló sorozatot is megjelenteti. Több mint fél évszázaddal a szerző, Kmoskó Mihály halála után kiadásra került mű időtállóan, magyar viszonylatban páratlanul és követők nélkülülnek bizonyult.

Balogh László

¹⁷ Czeglédy azonban két publikációjában is összecsémelte Bakri és Ibn Ruszta szövegét (A magyarság Dél-Oroszországban. In: A magyarság őstörténete. Szerkesztette: Ligeti Lajos. Budapest, 1943. 108.; A IX. századi magyar történelem főbb kérdései. Magyar Nyelv, 1945. 36-37.). Váczy Péter, aki ezekből csak egyet vett észre, egyszerű nyomdahiába gondolt (A korai magyar történet néhány kérdéséről. Századok, 1958. 301.). A másodszeri előfordulás esetén azonban erről már nem lehet szó.

¹⁸ Kristó Gy.: A magyar állam megszületése. Szeged, 1995.; Kristó Gy.: A honfoglaló magyarok életmódjáról (Írott források alapján). In: Kristó Gy.: Honfoglalás és társadalom. Budapest, 1996. 7-64.

¹⁹ E nézetének legfontosabb elemeit már 1927-ben publikálta: Kmoskó 158-171.

²⁰ Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Budapest, 1998.